



UDK: 581.9:581.522.6(575.1)

O‘RTA SIRDARYO BOTANIK-GEOGRAFIK OKRUGI ADVENTIV FLORASINING TAKSONOMIK TARKIBI

Zarifov Sh.Sh.

Shahrisabz davlat pedagogika institutining katta o‘qituvchisi p.f.f.d., (PhD)

Annotatsiya. Maqolada O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi adventiv florasining taksonomik tarkibi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida hudud adventiv florasida 44 oila va 105 turkumga mansub 208 turdan iborat ekanligi aniqlandi. Bu turlar okrug umumiy florasining 17,5% ini tashkil etadi. Adventiv turlarning oilalar bo‘yicha taqsimlanishida sezilarli tafovutlar qayd etildi. Turlar soniga ko‘ra Asteraceae (38 tur), Brassicaceae (24 tur) va Poaceae (18 tur) oilalari yetakchi o‘rinlarni egallaydi. Shuningdek, Fabaceae, Solanaceae, Amaranthaceae va Apiaceae oilalari ham adventiv flora taksonomik spektrida muhim o‘rin tutadi. Olingan natijalar O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi florasida adventiv komponentning sezilarli ulushga egaligini va uning taksonomik tarkibida ayrim oilalarning ustunligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Sirdaryo, adventiv flora, taksonomik tarkib, adventiv tur, Asteraceae, Brassicaceae, Poaceae, floristik tahlil.

Аннотация. В статье проанализирован таксономический состав адвентивной флоры Среднесырдарьинского ботанико-географического округа. Установлено, что адвентивная флора территории включает 208 видов, относящихся к 105 родам и 44 семействам, что составляет 17,5% общей флоры округа. Распределение адвентивных видов по семействам неравномерно. Ведущие позиции по числу видов занимают Asteraceae (38 видов), Brassicaceae (24 вида) и Poaceae (18 видов). Существенную роль в таксономическом спектре также играют Fabaceae, Solanaceae, Amaranthaceae и Apiaceae. Полученные результаты показывают значительную долю адвентивного компонента во флоре округа и преобладание отдельных семейств в его таксономической структуре.

Ключевые слова: Средняя Сырдарья, адвентивная флора, таксономический состав, адвентивный вид, Asteraceae, Brassicaceae, Poaceae, флористический анализ.

Abstract. The taxonomic composition of the alien flora of the Middle Syrdarya botanical-geographical district was analyzed. The alien fraction comprises 208 species belonging to 105 genera and 44 families, accounting for 17.5% of the total flora of the district. The distribution of alien species among families is uneven. Asteraceae (38 species),

Brassicaceae (24 species), and Poaceae (18 species) are the leading families by species richness. Fabaceae, Solanaceae, Amaranthaceae, and Apiaceae also make substantial contributions to the taxonomic spectrum. The results demonstrate the considerable representation of the alien component in the flora of the district and the predominance of several families in its taxonomic structure.

Keywords: Middle Syrdarya, alien flora, taxonomic composition, alien species, Asteraceae, Brassicaceae, Poaceae, floristic analysis.

KIRISH. So‘nggi o‘n yilliklarda antropogen omillar ta’sirining kuchayishi tabiiy floralar tarkibining o‘zgarishi va adventiv turlarning yangi hududlarga tarqalishini jadallashtirmoqda. Bunday jarayonlar natijasida chetdan kirib kelgan turlar mahalliy floristik komplekslarning tarkibiy qismiga aylanib, ayrim hollarda tabiiy o‘simlik jamoalarida ham keng tarqalishi mumkin [1]. Shu sababli adventiv fraksiyaning tarkibi va taksonomik tuzilishini aniqlash zamonaviy floristik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adventiv floraning shakllanishi hududning tabiiy-geografik xususiyatlari bilan bir qatorda antropogen omillar bilan ham uzviy bog‘liq. Ayniqsa, xo‘jalik faoliyati kuchli rivojlangan hududlarda transport tarmoqlari, sug‘oriladigan dehqonchilik, aholi punktlari va boshqa o‘zgartirilgan landshaftlar chetdan kirib kelgan turlarning tarqalishi uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi [2]. Adventiv turlar tarkibini aniqlash va ularning taksonomik spektrini tahlil qilish hudud florasida qaysi sistematik guruhlar faol ishtirok etayotganini baholash imkonini beradi.

O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi Turon provinsiyasi tarkibida joylashgan bo‘lib, tabiiy va antropogen landshaftlarning o‘zaro uyg‘unligi bilan tavsiflanadi. Okrug hududida floristik tadqiqotlar uzoq vaqt davomida olib borilgan bo‘lsa-da, uning adventiv komponenti alohida fraksiya sifatida to‘liq tizimlashtirilmagan. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida okrug florasida 44 oila va 105 turkumga mansub 208 adventiv tur aniqlangan. Ular hudud umumiy florasining 17,5% ini tashkil etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi adventiv florasining taksonomik tarkibini tahlil qilish va turlar soni bo‘yicha yetakchi oilalarning adventiv flora strukturasidagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

TADQIQOT USULLARI. Tadqiqotning asosiy materialini 2021-2024-yillarda O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi hududida olib borilgan dala tadqiqotlari davomida yig‘ilgan floristik ma’lumotlar va gerbariy namunalari tashkil etdi. Dala izlanishlari marshrutli va yarim statsionar usullarda amalga oshirildi. Floristik materiallarni yig‘ish va dastlabki qayta ishlashda A.I. Tolmachev [3], B.A. Yurtsev [4], A.V. Shcherbakov va S.R. Mayorov [5] tomonidan tavsiya etilgan floristik tadqiqot usullaridan foydalanildi.

O‘simliklarning taksonomik mansubligini aniqlashda “Определитель растений Средней Азии” ko‘p jildli aniqlagichi [6] hamda “Флора Узбекистана” [7] ma’lumotlaridan foydalanildi. Dala tadqiqotlari va floristik inventarizatsiya natijasida shakllantirilgan umumiy ro‘yxatdan adventiv turlar ajratilib, ularning taksonomik tarkibi oila,

turkum va tur darajasida tahlil qilindi. Oilalarning adventiv flora tarkibidagi o‘rnini belgilashda ularga mansub turlar soni asosiy mezon sifatida qabul qilindi.

OLINGAN NATIJALAR. O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi florasini inventarizatsiya qilish natijasida hududda 88 oila va 481 turkumga mansub jami 1197 tur aniqlangan. Shundan 208 tur adventiv komponentga mansub bo‘lib, ular okrug umumiy florasining 17,5% ini tashkil etadi. Adventiv fraksiyaning taksonomik tarkibi 44 oila va 105 turkumdan iborat ekanligi aniqlandi.

Adventiv floraning taksonomik spektrida oilalarning turlar soni bo‘yicha ishtiroki bir xil emas. Tahlil natijalariga ko‘ra, Asteraceae oilasi 38 tur bilan birinchi o‘rinni egallaydi. Ikkinchi o‘rinda Brassicaceae - 24 tur, uchinchi o‘rinda esa Poaceae – 18 tur bilan qayd etildi. Keyingi o‘rinlarni Fabaceae - 14 tur, Solanaceae - 13 tur, Amaranthaceae va Apiaceae - 10 tadan tur, Malvaceae - 8 tur hamda Ulmaceae va Cucurbitaceae - 5 tadan tur bilan egallaydi.

1-jadval

O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi adventiv florasining yetakchi oilalari

№	Oila	Turlar soni	Adventiv floradagi ulushi, %
1	Asteraceae	38	18,3
2	Brassicaceae	24	11,5
3	Poaceae	18	8,7
4	Fabaceae	14	6,7
5	Solanaceae	13	6,3
6	Amaranthaceae	10	4,8
7	Apiaceae	10	4,8
8	Malvaceae	8	3,8
9	Ulmaceae	5	2,4
10	Cucurbitaceae	5	2,4
Jami	10 ta oila	145	69,7

Yetakchi o‘nta oilada jami 145 tur jamlangan bo‘lib, bu O‘rta Sirdaryo okrugi adventiv florasining 69,7% ini tashkil etadi. Qolgan 34 oilaga esa 63 tur yoki adventiv floraning 30,3% i to‘g‘ri keladi. Demak, adventiv fraksiyaning asosiy qismi nisbatan kam sonli oilalarda to‘plangan.

Asteraceae oilasining 38 tur bilan birinchi o‘rinni egallashi uning adventiv flora taksonomik strukturasidagi salmoqli mavqeini ko‘rsatadi. Mazkur oilaning o‘zi aniqlangan adventiv turlarning 18,3% ini tashkil qiladi. Brassicaceae oilasining ulushi 11,5%, Poaceae oilasini esa 8,7% ga teng. Shunday qilib, faqat dastlabki uchta oilada 80 tur jamlangan bo‘lib, ular jami adventiv floraning 38,5% ini tashkil qiladi.

Taksonomik spektrning keyingi qismini Fabaceae, Solanaceae, Amaranthaceae va Apiaceae oilalari shakllantiradi. Mazkur to‘rtta oilaga jami 47 tur to‘g‘ri keladi. Ularning umumiy adventiv floradagi ulushi 22,6% ni tashkil etadi. Malvaceae, Ulmaceae va Cucurbitaceae oilalarida esa jami 18 tur qayd etilgan.

Olingan natijalar O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi adventiv florasida taksonomik jihatdan bir necha yirik oilalar hisobiga shakllanganligini ko‘rsatadi. Asteraceae, Brassicaceae va Poaceae oilalarining taksonomik spektr boshida joylashishi, shuningdek, dastlabki o‘nta oilaning jami adventiv turlarning uchdan ikki qismidan ko‘prog‘ini birlashtirishi adventiv fraksiyada turlarning oilalar bo‘yicha notekis taqsimlanganligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, 44 oilaning 34 tasi yetakchi o‘ntalikdan tashqarida qolishi adventiv floraning faqat yirik oilalardan iborat emasligini ko‘rsatadi. Mazkur oilalarda 63 turning mavjudligi O‘rta Sirdaryo okrugi adventiv komponentining taksonomik xilma-xilligini oshiradi. Binobarin, adventiv floraning strukturasi bir tomondan Asteraceae, Brassicaceae va Poaceae kabi turlarga boy oilalarning ustunligi, ikkinchi tomondan esa kam sonli turlar bilan ifodalangan ko‘plab oilalarning mavjudligi bilan tavsiflanadi.

XULOSA. O‘rta Sirdaryo botanik-geografik okrugi florasida 44 oila va 105 turkumga mansub 208 adventiv tur aniqlangan bo‘lib, ular hudud umumiy florasining 17,5% ini tashkil etadi. Adventiv fraksiyaning taksonomik spektrida Asteraceae 38 tur bilan yetakchi o‘rinni egallaydi. Undan keyingi o‘rinlarda Brassicaceae - 24 tur va Poaceae - 18 tur qayd etildi.

Yetakchi o‘nta oila tarkibida jami 145 tur yoki adventiv floraning 69,7% i jamlangan. Qolgan 34 oilaga 63 tur to‘g‘ri keladi. Bu natijalar O‘rta Sirdaryo okrugi adventiv florasining taksonomik tuzilishida turlarning oilalar bo‘yicha notekis taqsimlanganligini va uning asosiy qismini cheklangan sondagi turlarga boy oilalar tashkil etishini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Зыкова Е.Ю. Адвентивная флора Республики Алтай // Растительный мир Азиатской России. - 2015. - № 3 (19). - С. 72–87.
2. Виноградова Ю.К., Майоров С.Р., Хорун Л.В. Черная книга флоры Средней России. Чужеродные виды растений в экосистемах Средней России. - М.: ГЕОС, 2009. - 512 с.
3. Толмачев А.И. Введение в географию растений. - Л.: Наука, 1974. - 244 с.
4. Юрцев Б.А. Программа сравнительно-флористических исследований // Теоретические вопросы сравнительной флористики. - Л.: Наука, 1987. - С. 156-198.
5. Щербаков А.В., Майоров С.Р. Инвентаризация флоры и основы гербарного дела: методические рекомендации. - Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2006. – 48 с.
6. Определитель растений Средней Азии. Критический конспект флоры. В 11 т. - Ташкент: Фан, 1968-2016.
7. Флора Узбекистана. В 6 т. - Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1941-1962.